

Ο ΠΑΡΑΓΩΝ «ΧΡΟΝΟΣ» ΣΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΜΑΝΑΛΗΣ Π.¹, ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ Σ.², ΣΟΥΡΜΠΗ Α.¹,
ΠΛΑΤΑΝΙΣΤΙΩΤΗ Σ.⁴, και ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γ.⁵**

¹Υπεύθυνοι Π.Ε. Δ/σης Δ/θμιας Εκ/σης Πειραιά, ²Υπεύθυνη Π.Ε. Δ/σης Δ/θμιας Εκ/σης Δ. Αττικής, ⁴Εκπαιδευτικός, Ms Βιολόγος, ⁵Εκπαιδευτικός, κοινωνιολόγος, υποψήφιος διδάκτωρ
e-mail: g5nikea@ath.forthnet.gr, grperiv@dide-peiraia.att.sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ως προαιρετική δραστηριότητα και ταυτόχρονα καινοτόμος εκπαιδευτική διαδικασία, διανύει την τρίτη δεκαετία εφαρμογής της στο ελληνικό σχολείο. Παράλληλα με την αδιαμφισβήτητη προσφορά της στην κατεύθυνση της ευαισθητοποίησης των εκπαιδευτικών και μαθητών που ασχολούνται με προγράμματα Π.Ε., έχουν διαφανεί και εντοπισθεί, αλλά δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ως θεσμός κυρίως ως προς το χρόνο διεξαγωγής των προγραμμάτων - τα προγράμματα ασφυκτιούν κυριολεκτικά από την έλλειψη χρόνου - καθώς επίσης και ως προς την ποιότητά τους.

Η παρούσα έρευνα, που έγινε με τη χρήση ερωτηματολογίου σε εκπαιδευτικούς που υλοποιούν προγράμματα ΠΕ στις Δ/σεις Δ/θμιας Εκ/σης Πειραιά και Δυτικής Αττικής τη φετινή σχολική χρονιά, έχει ως στόχο την καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης - κυρίως σε θέματα χρόνου και ποιότητας των προγραμμάτων - και τη διατύπωση προτάσεων για την υπέρβασή τους.

Η ανάλυση και μελέτη των απαντηθέντων ερωτηματολογίων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο διαθέσιμος χρόνος για τη διεξαγωγή των προγραμμάτων στο σημερινό πλαίσιο λειτουργίας του σχολείου αποτελεί καθοριστικό παράγοντα, ο οποίος επηρεάζει το κλίμα και την απόδοση της μαθητικής ομάδας και δρα ανασταλτικά στην ποιότητα των προγραμμάτων.

MANALIS P.¹, MARGARITI S.², SOURBI A.¹, PLATANISTIOTI S.⁴, and MAKRIDIS G.⁵

¹Environmental Education Coordinator, Piraeus Department of Secondary Education ²
Environmental Education Coordinator, West Attica Department of Secondary Education,
⁴Secondary School teacher, Ms Biologist, ⁵Secondary School teacher, Sociologist
e-mail: g5nikea@ath.forthnet.gr, grperiv@dide-peiraia.att.sch.gr

ABSTRACT

Environmental Education, a voluntary activity and innovative procedure, has indisputably contributed to teachers' and pupils' sensitivity towards environmental issues during the three decades of its implementation in secondary schools in Greece. At the same time, problems related to insufficient time available and the quality of environmental education projects have been detected, problems which need further study.

This questionnaire-type survey addressed to teachers who run e.e. projects in secondary schools of Piraeus and West Attica areas, aims at identifying the problems referring to time and quality which arise during the implementation of the projects and making proposals for their improvement.

The questionnaire's analysis and study indicate that time available for the projects which "strangle" in the present school framework, is a determinant that affects the atmosphere and the progress of groups of pupils as well as the quality of the projects themselves.

Λέξεις κλειδιά: έλλειψη χρόνου, προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, καταγραφή υπάρχουσας κατάστασης, ερωτηματολόγια.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Π.Ε.) στο ελληνικό σχολείο διανύει την τρίτη δεκαετία εφαρμογής της ως προαιρετική δραστηριότητα, αποτελώντας μια καινοτόμο εκπαιδευτική διαδικασία. Σε αυτό το χρονικό διάστημα έχουν παράλληλα διαφανεί και τα προβλήματα που παρουσιάζει η μακρόχρονη εφαρμογή του θεσμού. Τα προβλήματα αυτά παρότι έχουν εντοπιστεί και αναφερθεί δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί και τεκμηριωθεί.

Η υλοποίηση προγραμμάτων Π.Ε. στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σήμερα παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες και προβλήματα, που σχετίζονται βεβαίως με την ποιότητά τους **αλλά και το χρόνο διεξαγωγής** τους. Η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να συμβάλει στην καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης με γνώμονα την υπέρβαση των προβλημάτων.

Στην κατεύθυνση αυτή σχεδιάστηκε και διεξήχθη έρευνα με τη μορφή ερωτηματολογίου, το οποίο απευθύνθηκε στους συντονιστές των σχολικών προγραμμάτων Π.Ε. της σχολικής χρονιάς 2004-05 στις Δ/σεις Δ/θμιας Εκπ/σης Πειραιά και Δυτ. Αττικής. Στην έρευνα αυτή επιχειρήθηκε η καταγραφή:

Α) Των συνθηκών κάτω από τις οποίες σχεδιάστηκαν και υλοποιούνταν τα προγράμματα Π.Ε. (χρόνος και συνθήκες λειτουργίας των Περιβαλλοντικών Ομάδων, τρόπο και κριτήρια επιλογής του θέματος, ποικιλότητα στόχων, βαθμός επίτευξης της ομαδικότητας, διδακτικές τεχνικές, ανάπτυξη δράσεων και παρεμβάσεων, συνεργασίες, εκπαιδευτικές επισκέψεις, συμμετοχή σε προγράμματα ΚΠΕ, θεματικά δίκτυα, αξιοποίηση εκπαιδευτικού υλικού κ.ά.) (25 ερωτήσεις).

Β) Των γενικότερων απόψεων των εκπαιδευτικών για ορισμένα από τα παραπάνω θέματα, αλλά και γενικότερα για το θεσμό της Π.Ε. (11 ερωτήσεις).

Για τη διατύπωση των ερωτήσεων ελήφθη επίσης υπόψη ο οδηγός εντύπου αξιολόγησης πρότασης ΣΠΠΕ του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Βασικός στόχος της έρευνας είναι η ανάδειξη και πιστοποίηση της πραγματικής κατάστασης που επικρατεί στα σχολεία της Δ/θμιας Εκπαίδευσης σχετικά με τα ζητήματα της ποιότητας και του χρόνου υλοποίησης των προγραμμάτων Π.Ε., η διερεύνηση των όποιων προβλημάτων σχετίζονται με τα ζητήματα αυτά καθώς και η διατύπωση προτάσεων για την υπέρβασή τους.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται ένα τμήμα των αποτελεσμάτων που αφορά τις συνθήκες - **κυρίως του παράγοντα χρόνου** - κάτω από τις οποίες υλοποιούνται τα προγράμματα Π.Ε. καθώς και σχετικές απόψεις των εκπαιδευτικών.

2. ΜΕΘΟΔΟΣ

Το δείγμα της έρευνας ήταν 107 προγράμματα Π.Ε. σε σύνολο 127, που υλοποιήθηκαν την παρούσα σχολική χρονιά στις Δ/σεις Β/θμιας Εκ/σης Πειραιά (86) και Δυτικής Αττικής (41). Η έρευνα (στατιστική – περιγραφική) έγινε με τη συμπλήρωση ειδικού ερωτηματολογίου, που συμπληρώθηκε από τους συντονιστές των προγραμμάτων (Πειραιάς 82 και Δ. Αττική 25) στο τέλος της σχολικής χρονιάς 04 - 05. Το ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε ανώνυμα, περιελάμβανε - ως προς τον τύπο - ερωτήσεις «κλειστές», «ανοικτές» και «πολλαπλής επιλογής». Οι ανοικτές ερωτήσεις κωδικοποιήθηκαν εκ των υστέρων και δημιουργήθηκαν σχετικές κατηγορίες. Μέσα από το ερωτηματολόγιο δόθηκε επίσης η ευκαιρία στους εκπαιδευτικούς να αξιολογήσουν θέματα σχετικά με παράγοντες που επηρεάζουν την υλοποίηση των προγραμμάτων (Μ.Ο.). Εκτός από τις ερωτήσεις που αφορούσαν τη λειτουργία των προγραμμάτων Π.Ε. στο σχολείο, υπήρχαν ερωτήσεις που αφορούσαν το προφίλ των εκπαιδευτικών (ανεξάρτητες μεταβλητές), η διασταύρωση των οποίων με τις εξαρτημένες μεταβλητές βοήθησε στο να προσδιοριστούν καλύτερα οι απαντήσεις.

Μετά από την εισαγωγή των στοιχείων στον Η/Υ, έγινε επεξεργασία των δεδομένων με το στατιστικό πακέτο S.P.S.S. Ο εντοπισμός των σημαντικών στατιστικά διαφοροποιήσεων έγινε με τη μέθοδο Pearson Chi-Square. Για την καλύτερη παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων δημιουργήθηκαν και γραφήματα μέσω του EXCEL.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

3.1 Ταυτότητα δείγματος

Στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζεται το προφίλ των εκπαιδευτικών.

Πίνακας 1. Φύλο, ηλικία, πτυχίο και τύπος σχολείου

	Φύλο		Ηλικία				Πτυχίο				Τύπος σχολείου	
	N	%		N	%		N	%		N	%	
Άντρες	51	47,7	<30	3	2,8	ΑΕΙ	86	80,4	Γυμνάσιο	52	48,6	
Γυναίκες	56	52,3	31 - 45	55	51,4	ΤΕΙ	19	17,8	Λύκειο	26	24,3	
			45 - 60	49	45,8	Δ.Α.	2	1,9	ΤΕΕ	29	27,1	
Σύνολο	107	100,0		107	100,0		107	100,0		107	100,0	

Πίνακας 2. Σπουδές – Επιμόρφωση στην Π.Ε.

	Σπουδές		Επιμόρφωση στην Π.Ε.		Αριθμός σεμιναρίων				
	N	%		N	%		N	%	%
Διδακτορικό Π.Ε.	1	0,9	Ναι	69	64,5	1 – 5	52	48,6	75,4
Διδακτορικό	2	1,9	Όχι	34	31,8	6 – 10	9	8,4	13,0
Μεταπτυχιακό Π.Ε.	1	0,9	Δ.Α.	4	3,7	11 – 20	2	1,9	2,9
Μεταπτυχιακό	9	8,4	Σύνολο	107	100,0	>21	4	3,7	5,8
Δεύτερο πτυχίο	4	3,7			Δ.Α.	2	1,9	2,9	
Άλλο πτυχίο	9	8,4			Σύνολο	69	64,5	100,0	
Δ.Α.	81	75,7							
Σύνολο	107	100,0							

Πίνακας 3. Εμπειρία στην Εκπαίδευση και στην Π.Ε.

	Έτη υπηρεσίας		Υλοποίηση προγράμματος Π.Ε. για πρώτη φορά		Αριθμός προγραμμάτων Π.Ε. που έχουν υλοποιηθεί				
	N	%		N	%		N	%	%
< 5	18	16,8	Ναι	30	28,0	<3	42	39,2	54,5
5 – 15	39	36,4	Όχι	77	72,0	4 – 6	14	13,1	18,2
15 – 25	42	39,3	Σύνολο	107	100,0	7 – 9	8	7,5	10,4
>26	7	6,5			>9	11	10,3	14,3	
Δ.Α.	1	0,9			Δ.Α.	2	1,9	2,6	
Σύνολο	107	100,0			Σύνολο	77	72,0	100,0	

Τέλος από τα παραπάνω προγράμματα το 25,2% δηλαδή, ένα στα τέσσερα, αφορούσε πρόγραμμα που υλοποιείτο στα πλαίσια της συνεργασίας του ΥΠΕΠΘ με το Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Όπως προκύπτει από τα στοιχεία των Πινάκων 1, 2, και 3 οι εκπαιδευτικοί είναι άντρες και γυναίκες σε ίση περίπτωση αναλογία (52,3% γυναίκες - 47,7% άντρες), ηλικίας 31 - 60 ετών στο μεγαλύτερο ποσοστό (97,2%) και με πτυχίο ΑΕΙ στην πλειοψηφία τους (80,4%). Ένα ποσοστό (12,1%) των εκπαιδευτικών έχει μεταπτυχιακές σπουδές (1,8% στην Π.Ε.) και το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών (64,5%) έχει κάποια επιμόρφωση στην Π.Ε. Οι περισσότεροι (72%) εξάλλου έχουν υλοποιήσει στο παρελθόν πρόγραμμα.

3.2. Ο παράγων χρόνος στα προγράμματα Π.Ε.

3.2.1 Κάθε πότε συγκεντρώνεται η Περιβαλλοντική Ομάδα (Π.Ο.);

Πίνακας 4. Κάθε πότε συγκεντρώνεται η Π.Ο.;

	N	%
Κάθε εβδομάδα	70	65,4
Κάθε 15νθήμερο	25	23,4
Κάθε μήνα	12	11,2
Σύνολο	107	100,0

Από τα στοιχεία του Πίνακα 4 φαίνεται ότι η πλειοψηφία (65,4%) των Περιβαλλοντικών Ομάδων συγκεντρώνεται κάθε εβδομάδα. Υπάρχουν όμως Π.Ο. που συγκεντρώνονται κάθε 15νθήμερο (23,4%), ακόμη και κάθε μήνα (11,2%). Η ανάλυση των δεδομένων έδωσε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις σχετικά με τον τύπο του σχολείου ($p < 0,003$, $N=107$) και τη συμμετοχή του σχολείου στο πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Αιγαίου ($p < 0,028$, $N=107$) και όχι τόσο ισχυρές συσχετίσεις με την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και την εμπειρία τους (Πίνακας 5).

Πίνακας 5.

Πότε συγκεντρώνεται η Π.Ο.;	Τύπος σχολείου			Υλοποιείτε πρόγραμμα με τη συνεργασία του Παν. Αιγαίου;		Έχετε επιμόρφωση στην Π.Ε.;		Υλοποιείτε για 1 ^η φορά πρόγραμμα Π.Ε.;	
	Γυμνάσιο	Λύκειο	ΤΕΕ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κάθε εβδομάδα	43 82,7%	14 53,8%	13 44,8%	27 77,1%	43 60,6%	51 73,9%	17 50%	15 50%	55 71,4%
Κάθε 15νθήμερο	7 13,5%	9 34,6%	9 34,9%	6 17,1%	19 26,8%	13 18,8%	10 29,4%	9 30%	16 20,8%
Κάθε μήνα	2 3,8%	3 11,5%	7 24,1%	2 5,7%	9 12,7%	5 7,2%	7 20,6%	6 20%	6 7,8%

Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 5 η **εβδομαδιαία συνάντηση** λαμβάνει χώρα περισσότερο: α) στα Γυμνάσια (82,7%) και λιγότερο σε Λύκεια (53,8%) και ΤΕΕ (44,8%), β) σε σχολεία που υλοποιούν προγράμματα με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου Αιγαίου (77,1%), και γ) στις Π.Ο. που οι υπεύθυνοι εκπαιδευτικοί έχουν κάποια επιμόρφωση (73,9%) και εμπειρία στην υλοποίηση προγραμμάτων Π.Ε. (71,4%).

3.2.2 Πότε συγκεντρώνεται η Π.Ο.;

Οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να δώσουν μέχρι 2 απαντήσεις σχετικά με το «πότε» συγκεντρώνονται οι Π.Ο. Όπως φαίνεται και από τον Πίνακα 6 οι εκπαιδευτικοί - εκτός από Σαββατοκύριακα - αξιολογούν τα διαλείμματα (16,9%) αλλά και χρόνο μέσα στο Ω.Π. (16,8%).

Πίνακας 6. Πότε συγκεντρώνεται η Π.Ο.;

	Συγκέντρωση μετά τη λήξη των μαθημάτων		Συγκέντρωση το Σαββατοκύριακο		Συγκέντρωση στα διαλείμματα		Συγκέντρωση μέσα στο Ω.Π.	
	N	%	N	%	N	%	N	%
ΝΑΙ	82	76,6	16	15,0	18	16,9	29	16,8
ΟΧΙ	25	23,4	91	85,0	89	83,2	78	83,2
Σύνολο	107	100,0	107	100,0	107	100,0	107	100,0

Η ανάλυση των δεδομένων έδωσε τις παρακάτω σημαντικές ή λιγότερο σημαντικές διαφοροποιήσεις:

- Η συγκέντρωση των Π.Ο. **μετά/πριν τη λήξη/έναρξη των μαθημάτων** γίνεται κυρίως στα Γυμνάσια (**86,5%**), ακολουθούν τα Λύκεια (73,1%) και μετά τα ΤΕΕ (62,1%).
- Οι Π.Ο. που συγκεντρώνονται **Σαββατοκύριακο** είναι:
 - √ Από σχολεία του Πειραιά (19,5%) και καθόλου (**0%**) από σχολεία της Δ. Αττικής ($p < 0,017$, $N=107$).
 - √ Από Γυμνάσια (19,2%), Λύκεια (**23,1%**) και καθόλου (**0%**) από ΤΕΕ ($p < 0,027$, $N=107$).
 - √ Με υπεύθυνους εκπαιδευτικούς που έχουν εκπαιδευτική εμπειρία 15 - 25 έτη (**28,6%**) ($p < 0,033$, $N=107$) και τη μεγαλύτερη εμπειρία στην υλοποίηση προγραμμάτων, δηλαδή από 9 προγράμματα και πάνω (**36,4%**) ($p < 0,027$, $N=77$).
- Οι Π.Ο. που συγκεντρώνονται μεταξύ άλλων **και στα διαλείμματα** είναι:
 - √ Κυρίως από σχολεία της Δ. Αττικής (32%) έναντι (12,2%) των σχολείων του Πειραιά ($p < 0,020$, $N=107$), και
 - √ Με υπεύθυνους εκπαιδευτικούς που έχουν πτυχίο ΤΕΙ (**36,8%**) έναντι (12,8%) των συναδέλφων τους των ΑΕΙ ($p < 0,033$, $N=107$).
- Οι Π.Ο. που αξιοποιούν και χρόνο **μέσα στο Ω.Π.** είναι:
 - √ Από τα ΤΕΕ (**62,1%**), έναντι (19,2%) των Λυκείων και (11,5%) των Γυμνασίων ($p < 0,000$, $N=107$).
 - √ Με υπεύθυνους εκπαιδευτικούς που έχουν εκπαιδευτική εμπειρία 5-15 έτη (**43,6%**) ($p < 0,031$, $N=107$).
 - √ Με υπεύθυνους εκπαιδευτικούς που υλοποιούν για 1^η φορά πρόγραμμα Π.Ε. (**40,0%**), έναντι (22,1%) αυτών που έχουν κάποια εμπειρία.

3.2.3 Ποιοι αποτελούν την Π.Ο. του σχολείου;

Πίνακας 7. Ποιοι αποτελούν την Π.Ο. του σχολείου;

	N	%
Αμιγές τμήμα	12	11,2
Μαθητές της ίδιας τάξης	33	30,8
Μαθητές διαφορετικών τάξεων	60	56,1
Δ.Α.	2	1,9
Σύνολο	107	100,0

Από τα στοιχεία του Πίνακα 7 φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί με τις απαντήσεις τους αναδεικνύουν τον εθελοντικό χαρακτήρα της Π.Ε. Η ανάλυση των δεδομένων έδωσε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις σχετικά με τον τύπο σχολείου. Έτσι το αμιγές τμήμα έχει το μεγαλύτερο ποσοστό του στο Γυμνάσιο (**17,3%**), στο Λύκειο οι εκπαιδευτικοί προτιμούν Π.Ο. με μαθητές/τριες από την ίδια τάξη (**61,5%**), ενώ στα ΤΕΕ προτιμούν Π.Ο. με μαθητές/τριες διαφορετικών τάξεων (**79,3%**) ($p < 0,001$, $N=107$).

3.2.4 Τι κατάσταση επικρατεί στις συγκεντρώσεις της Π.Ο.;

Πίνακας 8. Τι κατάσταση επικρατεί στις συγκεντρώσεις της Π.Ο.;

	N	%
Συμμετέχουν σχεδόν όλοι οι μαθητές	28	26,2
Απουσιάζει σταθερά ένας αριθμός μαθητών	15	14,0
Υπάρχουν αυξομειώσεις στον αριθμό των συμμετεχόντων	63	58,9
Δ.Α.	1	0,9
Σύνολο	107	100,0

(**72,2%**) στον αριθμό των συμμετεχόντων μαθητών/τριών παρατηρούνται σε εκπαιδευτικούς με

Από τα αποτελέσματα του Πίνακα 8 φαίνεται ότι αυτό που κυριαρχεί είναι οι αυξομειώσεις στον αριθμό των συμμετεχόντων μαθητών/τριών (58,9%). Από την ανάλυση προέκυψε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση σχετικά με τα έτη υπηρεσίας των εκπαιδευτικών ($p < 0,016$, $N=107$) και όχι τόσο ισχυρή συσχέτιση με την ηλικία τους. Έτσι οι περισσότερες αυξομειώσεις

μικρή εκπαιδευτική εμπειρία (μέχρι 5 έτη), ενώ η συμμετοχή σχεδόν όλων των μαθητών/τριών (38,8%) παρατηρείται σε εκπαιδευτικούς ηλικίας 46 - 60 ετών.

3.2.5 Τι κλίμα επικρατεί στην ολομέλεια της Π.Ο.;

Από τον Πίνακα 9 φαίνεται ότι στις περισσότερες Π.Ο. (55,1%) οι μαθητές έχουν μεν ενδιαφέρον, αλλά βιάζονται να φύγουν. Ένα ποσοστό 4,7% επίσης, διακατέχεται από άγχος και νευρικότητα για τον ίδιο λόγο. Σε ό,τι αφορά το κλίμα που επικρατεί στις Π.Ο., αυτό που βάζει τη σφραγίδα του είναι ο παράγων «χρόνος». Η ανάλυση των δεδομένων έδωσε συσχέτιση, όχι όμως τόσο ισχυρή, με την εκπαιδευτική εμπειρία. Στο (72,2%) των εκπαιδευτικών με μικρή εμπειρία (μέχρι 5 έτη) παρατηρείται «ενδιαφέρον αλλά και άγχος γιατί οι μαθητές βιάζονται ...». Φαίνεται επίσης ότι εκεί που επικρατεί περισσότερο ενδιαφέρον και όρεξη για δουλειά είναι στα Γυμνάσια (44,2%) και λιγότερο στα Λύκεια (26,9%) και στα ΤΕΕ (27,6%), ενώ το κλίμα του «βιάζομαι να φύγω» ακουμπά και τους 3 τύπους σχολείου, περισσότερο τα Λύκεια (69,2%) και τα ΤΕΕ (58,6%) και λιγότερο τα Γυμνάσια (53,8%).

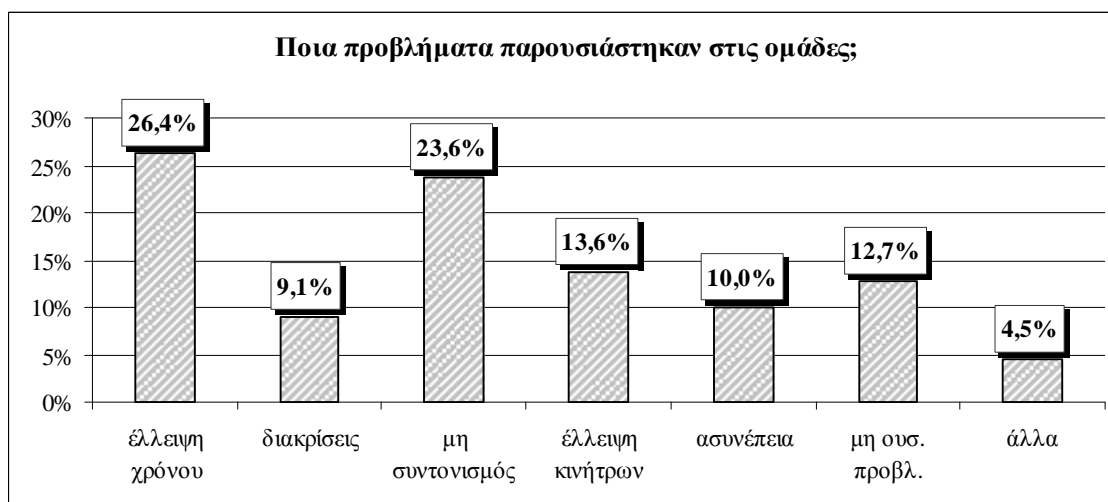
Πίνακας 9. Τι κλίμα επικρατεί στην ολομέλεια της Π.Ο.;

	N	%
Ενδιαφέρον & όρεξη για δουλειά	38	35,5
Άγχος & νευρικότητα γιατί βιάζονται ...	4	3,7
Ενδιαφέρον αλλά και άγχος γιατί βιάζονται ...	59	55,1
Έλλειψη ενδιαφέροντος	4	3,7
Άλλο	2	1,9
Σύνολο	107	100,0

3.2.6 Ποια προβλήματα παρατηρήθηκαν κατά τη λειτουργία των ομάδων;

Οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους εκπαιδευτικούς στην παραπάνω ανοικτή ερώτηση συγκρίθηκαν και ομαδοποιήθηκαν, οπότε προέκυψαν οι παρακάτω κατηγορίες: α) Προβλήματα σχετικά με την έλλειψη χρόνου, β) διακρίσεις (ανταγωνισμός, μη ισότιμη συμμετοχή), γ) έλλειψη συντονισμού, όχι σωστός καταμερισμός δουλειάς, ανομοιογένεια, δ) έλλειψη κινήτρων όπως ενδιαφέροντος, πρωτοβουλίας, ε) ασυνέπεια, στ) μη ουσιαστικά προβλήματα και ζ) άλλα προβλήματα όπως π.χ. έλλειψη συνεργασίας. Από τους 107 εκπαιδευτικούς απάντησαν οι 81, οι συνολικές όμως απαντήσεις είναι 110 διότι 29 από αυτούς έδωσαν 2 απαντήσεις.

Γράφημα 1: Ποια προβλήματα παρατηρήθηκαν κατά τη λειτουργία των ομάδων;

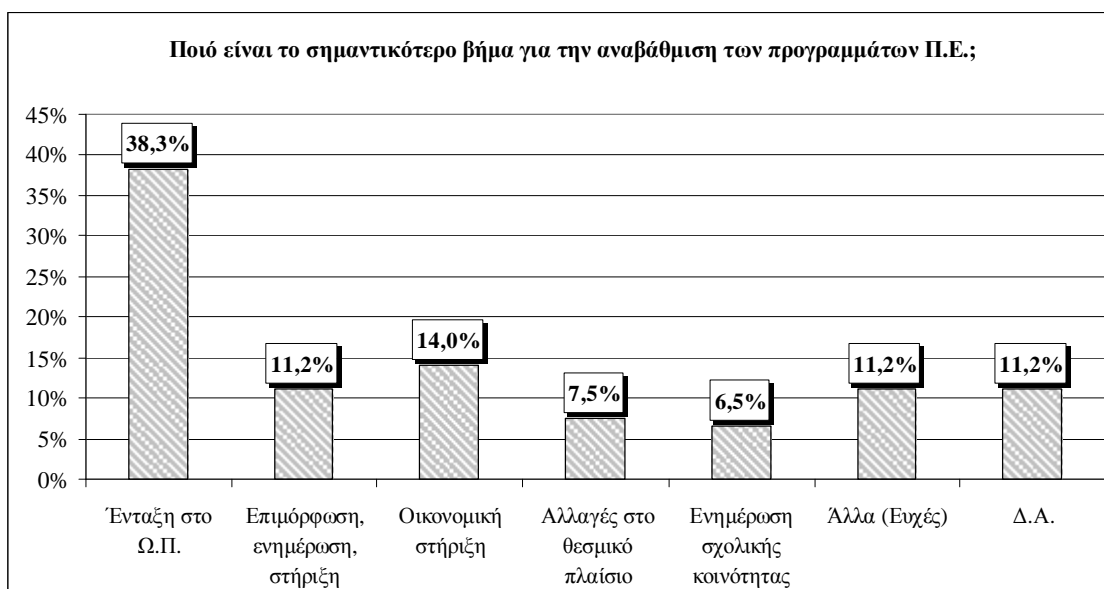
Στο Γράφημα 1 φαίνονται τα ποσοστά των παραπάνω κατηγοριών στο σύνολο των απαντήσεων. Η επικρατούσα άποψη είναι αυτή της έλλειψης χρόνου (26,4%) και ακολουθούν τα προβλήματα σχετικά με το συντονισμό (23,6%). Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι υπάρχει συσχέτιση, όχι

τόσο ισχυρή, με την επιμόρφωση. Οι εκπαιδευτικοί με επιμόρφωση στην Π.Ε. προτάσσουν ως σημαντικότερο πρόβλημα την έλλειψη χρόνου (26,1%) έναντι (8,8%) αυτών που δεν έχουν.

3.2.7 Ποιο είναι το σημαντικότερο βήμα για την αναβάθμιση των προγραμμάτων Π.Ε.;

Οι απαντήσεις που δόθηκαν από τους εκπαιδευτικούς στην παραπάνω ανοικτή ερώτηση συγκρίθηκαν και ομαδοποιήθηκαν, οπότε προέκυψαν οι παρακάτω κατηγορίες: α) Ένταξη στο Ω.Π., β) επιμόρφωση, ενημέρωση, στήριξη, γ) οικονομική στήριξη, δ) αλλαγές στο θεσμικό πλαίσιο, ε) ενημέρωση σχολικής κοινότητας και στ) άλλα. Όπως φαίνεται και από το Γράφημα 2 η επικρατούσα άποψη - με μεγάλη διαφορά από τις άλλες - είναι η «ένταξη στο Ω.Π.».

Γράφημα 2. Ποιο είναι το σημαντικότερο βήμα για την αναβάθμιση των προγραμμάτων Π.Ε.;

3.2.8 Ποια είναι η θέση της Π.Ε. θεσμικά;

Πώς βλέπουν οι εκπαιδευτικοί τη θέση της Π.Ε. από θεσμική άποψη; Θέλουν να παραμείνει εκτός Ω.Π., όπως είναι τώρα ή θέλουν την Π.Ε. μέσα στο Ω.Π.; Και αν την θέλουν μέσα με ποιο τρόπο; Στα παραπάνω ερωτήματα οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να δώσουν μέχρι 2 απαντήσεις. Στον Πίνακα 10 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα.

Πίνακας 10. Ποια είναι η θέση της Π.Ε.;

	Εντός Ω.Π. (μάθημα)		Εκτός Ω.Π. με προαιρετικό χαρακτήρα (όπως είναι τώρα)		Εντός Ω.Π. με προαιρετικό χαρακτήρα		Εντός Ω.Π. με διάχυση στα μαθήματα	
	N	%	N	%	N	%	N	%
ΝΑΙ	51	47,7	30	28,0	43	40,2	45	42,1
ΟΧΙ	56	52,3	77	72,0	64	59,8	62	57,9
Σύνολο	107	100,0	107	100,0	107	100,0	107	100,0

Από τα στοιχεία του πίνακα 10 φαίνεται ότι τη θέση της Π.Ε. όπως είναι τώρα - εκτός ωρών λειτουργίας του σχολείου - προτιμά μόνο το (28%), ενώ οι περισσότεροι προτιμούν την Π.Ε. να έχει θέση μέσα στο Ω.Π. είτε σαν μάθημα (47,7%), είτε διατηρώντας τον προαιρετικό της χαρακτήρα (40,2%) αλλά και με διάχυση στα μαθήματα (42,1%).

- Σχετικά με τη θέση της Π.Ε. **εντός Ω.Π. ως μάθημα**, η ανάλυση των δεδομένων έδειξε δυο συσχετίσεις – όχι όμως τόσο ισχυρές: α) με τα προγράμματα που υλοποιούνται με τη συνεργασία του Π. Αιγαίου, όπου το (54,9%) των εκπαιδευτικών εκφράζει τη διαφωνία του, και β) με το πτυχίο, όπου αυτοί που συμφωνούν περισσότερο είναι οι πτυχιούχοι των ΤΕΙ (63,2%) έναντι αυτών των ΑΕΙ (43%). Δεν έχουμε άλλες στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις, ωστόσο φάνηκε μια τάση συμφωνίας με την παραπάνω θέση, των εκπαιδευτικών της Δ. Αττικής (60%) έναντι αυτών του Πειραιά (43,9%). Οι εκπαιδευτικοί της Δ. Αττικής δεν κατοικούν, κατά κανόνα, στον τόπο που διδάσκουν, κατά συνέπεια έχουν πρόσθετες δυσκολίες στην παράταση του χρόνου παραμονής τους στο σχολείο. Επίσης η παραπάνω θέση βρίσκει περισσότερο σύμφωνους τους εκπαιδευτικούς των ΤΕΕ (55,2%), λιγότερο τους εκπαιδευτικούς των Γυμνασίων (42,3%), ενώ διχάζει τους εκπαιδευτικούς των Λυκείων (50%).
- Τη θέση της Π.Ε. **εντός Ω.Π. με προαιρετικό χαρακτήρα** απορρίπτουν στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι εκπαιδευτικοί των ΤΕΕ (82,8%), ενώ οι συνάδελφοί τους των Λυκείων και των Γυμνασίων διχάζονται ($p < 0,013$, $N=107$). Πρόκειται για σημαντική στατιστικά διαφοροποίηση που ίσως να ερμηνεύεται από το γεγονός ότι έγινε σύγκριση μεταξύ της προαιρετικότητας του χαρακτήρα της Π.Ε. και της προαιρετικότητας της Π.Ε ως μαθήματος, οπότε δημιούργησε σε ειδικότητες των ΤΕΕ ανασφάλεια για τη δυνατότητα δημιουργίας σχετικών τμημάτων μαθητών/τριών. Η ανάλυση επίσης έδειξε ότι υπάρχει συσχέτιση, όχι όμως τόσο ισχυρή και με το πτυχίο, καθώς οι πτυχιούχοι των ΤΕΙ απορρίπτουν (78,9%) την παραπάνω θέση έναντι αυτών των ΑΕΙ (54,7%).
- Τέλος τη θέση της Π.Ε. **με διάχυση στα μαθήματα** προτιμούν οι εκπαιδευτικοί του Πειραιά (47,6%) έναντι των εκπαιδευτικών της Δ. Αττικής (24%) και οι πτυχιούχοι των ΤΕΙ (63,2%). Οι εκπαιδευτικοί των Λυκείων απορρίπτουν τη θέση αυτή με μεγάλη πλειοψηφία (84,6%) ($p < 0,002$, $N=107$). Πρόκειται για σημαντική στατιστικά διαφοροποίηση που την ερμηνεία της θα πρέπει να αναζητήσουμε στον ίδιο το χαρακτήρα του Λυκείου, όπου το ασφυκτικό και μονόπλευρα προσανατολισμένο στις εξετάσεις πρόγραμμά του δεν επιτρέπει στους εκπαιδευτικούς να αναπτύξουν εναλλακτικές δραστηριότητες που θα πρέπει να συνοδεύουν την διάχυση της Π.Ε. στα μαθήματα.

3.2.9 Πόσο δυσκολεύουν τα προγράμματα Π.Ε. οι παρακάτω παράγοντες;

Πίνακας 11. Πόσο δυσκολεύουν τα προγράμματα;

N=107	η έλλειψη χρόνου μαθητών	η έλλειψη χρόνου εκ/ών	η έλλειψη ενδιαφέρο ντος μαθητών	η έλλειψη ενδιαφέρο ντος εκ/ών	η έλλειψη εκπ/κού υλικού	η έλλειψη επιμόρφω σης εκ/ών	τα Εμπόδια από το Δ/ντή ή το Σύλλογο Διδ/των
	%	%	%	%	%	%	%
Καθόλου	0,9	12,1	9,3	13,1	12,1	3,7	31,8
Λίγο	0,9	28	17,8	14,0	14,0	15,0	22,4
Μέτρια	6,5	37,4	34,6	24,3	29,9	17,8	15,9
Πολύ	45,0	20,6	27,1	30,8	29,0	43,0	13,1
Πάρα Πολύ	47,0		9,3	15,0	12,1	19,6	13,1
Δ.Α.		1,9	1,9	2,8	2,8	0,9	3,7
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 11, αυτό που δυσκολεύει περισσότερο τους εκπαιδευτικούς είναι η **έλλειψη του χρόνου των μαθητών/τριών**. Η συντριπτική πλειοψηφία (91%) απάντησε στη συγκεκριμένη ερώτηση από «πολύ» έως «πάρα πολύ». Είναι χαρακτηριστικό ότι καμιά άλλη απάντηση σχετικά με την έλλειψη των παραπάνω παραγόντων δεν συνάντησε τόσο ισχυρή πλειοψηφία. Ο επόμενος παράγοντας που δυσκολεύει τα προγράμματα Π.Ε. είναι η **έλλειψη επιμόρφωσης** των εκπαιδευτικών (72,6%), ενώ ο βαθμός δυσκολίας των άλλων παραγόντων είναι μικρός.

Η ανάλυση δεν έδωσε στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις, ωστόσο φαίνεται ότι σχετικά με την έλλειψη χρόνου των μαθητών/τριών οι εκπαιδευτικοί του Λυκείου συγκέντρωσαν στην κλίμακα «πάρα πολύ» μεγαλύτερα ποσοστά (57,7%) από ότι οι άλλοι.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ανακεφαλαιώνοντας τα βασικά αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας παρατηρούμε:

- Η συγκέντρωση των Π.Ο. **σε εβδομαδιαία βάση επιτυγχάνεται μόνο από τα 2/3 αυτών.**
- **Τα 3/4 των Π.Ο. συγκεντρώνονται μετά τη λήξη των μαθημάτων.** Το 1/3 από αυτές αλλά και το υπόλοιπο 1/4 (συνολικά περίπου οι μισές) επιλέγουν και άλλους εναλλακτικούς χρόνους για τις συγκεντρώσεις τους όπως το Σαββατοκύριακο, **τα διαλλείματα ή τις διδακτικές ώρες.**
- Οι Π.Ο. αποτελούνται στη μεγάλη τους πλειοψηφία (90%) από μαθητές/τριες **διαφορετικών τμημάτων.**
- Στις συγκεντρώσεις των περισσότερων Π.Ο. παρατηρούνται κυρίως **αυξομειώσεις** στον αριθμό των συμμετεχόντων μαθητών/τριών.
- Το κλίμα που επικρατεί στις συγκεντρώσεις των Π.Ο. χαρακτηρίζεται κυρίως από ενδιαφέρον αλλά **και άγχος γιατί οι μαθητές/τριες βιάζονται να φύγουν.**
- Τα κυριότερα προβλήματα στη λειτουργία των ομάδων που εντοπίζουν οι εκπαιδευτικοί είναι **η έλλειψη χρόνου και η έλλειψη συντονισμού.**
- Οι εκπαιδευτικοί που υλοποιούν προγράμματα Π.Ε. **απορρίπτουν το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο για την Π.Ε. (72%) και προτιμούν την ενσωμάτωσή της στο Ω.Π.** με διάφορες μορφές (ως μάθημα, με διάχυση στα μαθήματα ή με προαιρετικό χαρακτήρα).
- Για την αναβάθμιση του θεσμού προτείνουν **την ένταξή της Π.Ε. στο Ω.Π.**

Γενικότερα συμπεραίνουμε ότι υπάρχει ουσιαστικό πρόβλημα στην υλοποίηση των προγραμμάτων Π.Ε. στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο κυρίως λόγω έλλειψης διαθέσιμου χρόνου, πρόβλημα που φαίνεται να πηγάζει από τη διαθεσιμότητα των μαθητών/τριών.

Είναι φανερό ότι αυτό που βάζει τη σφραγίδα του κατά την υλοποίηση των προγραμμάτων Π.Ε. στη Δ/θμια Εκ/ση είναι **η έλλειψη χρόνου των μαθητών/τριών.** Οι μαθητές/τριες φαίνονται απρόθυμοι να παρατείνουν την παραμονή τους στο σχολείο ακόμα και για δραστηριότητες που τους είναι ευχάριστες και ελκυστικές. Το πρόβλημα έχει οξυνθεί τα τελευταία χρόνια περισσότερο (μεταφορά της πίεσης του Λυκείου και στο Γυμνάσιο, ενισχυτική διδασκαλία, πολλές εξωσχολικές δραστηριότητες κ.ά.). Με τη διαπίστωση αυτή συμφωνούν πλήρως στη συντριπτική τους πλειοψηφία (91%) οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι αξιολογούν ως σημαντικότερο παράγοντα δυσκολίας στην υλοποίηση προγραμμάτων **την έλλειψη χρόνου των μαθητών/τριών.**

Τα παραπάνω συνάδουν και με την εμπειρία των Υπευθύνων Π.Ε. της ομάδας όπως αυτή βιώνεται και καταγράφεται από τις επισκέψεις τους στα σχολεία στη διάρκεια του έτους. Διαπιστώνεται καθημερινά ότι εκπαιδευτικοί που δουλεύουν στα προγράμματα αναλίσκονται στην προσπάθεια να συγκεντρώσουν τους μαθητές και να αναπτύξουν την ομαδική εργασία.

Το προφανές ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: Είναι δυνατόν κάτω από αυτές τις συνθήκες να εφαρμοστούν οι βασικές αρχές της φιλοσοφίας της Π.Ε. όπως η διεπιστημονική θεώρηση, η βιωματική προσέγγιση, το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, η ομαδική εργασία, η ανάπτυξη δημοκρατικού διαλόγου και η καλλιέργεια της κριτικής σκέψης; Μήπως όλα αυτά φαντάζουν μεγαλεπήβολα μπροστά στην πραγματική κατάσταση που επικρατεί στα σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης; Ποιο μπορεί να είναι το μέλλον της Π.Ε. κάτω από τις συγκεκριμένες συνθήκες; Μήπως, αν δε βρει μια θέση στο επίσημο Ω.Π. του σχολείου, θα φυλλορροήσει και θα εκφυλιστεί (Μπαγάκης, 2001), όπως προειδοποιούν αρκετοί εκπαιδευτικοί; Οι εκπαιδευτικοί που πήραν μέρος στην έρευνα, έχοντας εισπράξει τη δυστοκία που υπάρχει λόγω έλλειψης χρόνου από τους μαθητές/τριες, προτείνουν ουσιαστικά την αλλαγή του πλαισίου υλοποίησης των προγραμμάτων αυτών, με την πρότασή τους για ένταξή της Π.Ε. στο Ω.Π. Ως ομάδα διεξαγωγής της παρούσας έρευνας συμμεριζόμαστε τις ανησυχίες και τον προβληματισμό των εκπαιδευτικών και συμφωνούμε με **την ανάγκη αλλαγής του θεσμικού πλαισίου της Π.Ε.** Θεωρούμε όμως ότι η όποια εναλλακτική πρόταση προωθηθεί θα πρέπει να είναι σύμφωνη με τις βασικές αρχές και τη φιλοσοφία της Π.Ε. που εξασφαλίζουν τον καινοτομικό της χαρακτήρα.

Συνεπώς δεν μας βρίσκει σύμφωνους η πρόταση για ενσωμάτωση της Π.Ε., ως μάθημα στο Ω.Π., γιατί καταστρατηγείται ο προαιρετικός και εθελοντικός χαρακτήρας της, ενώ αντίθετα ενισχύεται ο παραδοσιακός χαρακτήρας του υπάρχοντος συστήματος και η Π.Ε. κινδυνεύει να γίνει ένα ακόμα συμβατικό μάθημα (βαθμοί, εξετάσεις, κλπ.)

Μπορούμε όμως να συζητήσουμε άλλες μορφές ενσωμάτωσης της Π.Ε. **μέσα στον τυπικό σχολικό χρόνο** χωρίς αυτή να χάσει τα βασικά της χαρακτηριστικά όπως τον προαιρετικό χαρακτήρα, την βιωματική, ομαδική και μαθητοκεντρική προσέγγιση, τη σύνδεση με την τοπική κοινωνία και γενικά όλα τα καινοτομικά της χαρακτηριστικά. Προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί και πρέπει να **αξιοποιηθεί η εμπειρία από την εφαρμογή της ευέλικτης ζώνης**. Η Π.Ε. άλλωστε από τη φύση της είναι διαθεματική (Τρικαλίτη 2005). Υπάρχουν προβληματισμοί όπως η κυκλική αξιοποίηση ωρών των μαθημάτων που σχετίζονται με το θέμα από τους ενδιαφερόμενους εκπαιδευτικούς μόνο, η μακρά διάρκεια, κ.ά., που έχουν θέση σε μια τέτοια συζήτηση. Μπορεί επίσης να συνυπάρξουν οι «εντός» και «εκτός» Ω.Π. χρόνοι, κάτι που συμβαίνει ήδη άτυπα και σήμερα.

Η διαθεματικότητα αλλά και άλλα χαρακτηριστικά συνδέουν ουσιαστικά την Π.Ε. με άλλες καινοτομίες όπως η ευέλικτη ζώνη. Οι δυσκολίες που παρουσιάστηκαν στην εφαρμογή της μας οδηγούν στη διατύπωση ορισμένων προϋποθέσεων για τους τρόπους με τους οποίους θα πρέπει να σχηματοποιηθεί και στη συνέχεια να εφαρμοστεί μια τέτοια πρόταση.

Θα πρέπει λοιπόν:

- Να αξιοποιηθεί η ήδη υπάρχουσα εμπειρία από την εφαρμογή του θεσμού της Π.Ε. Φορείς αυτής της εμπειρίας είναι κυρίως το στελεχιακό δυναμικό της Π.Ε. και οι εκπαιδευτικοί που την εφαρμόζουν, τα θεσμοθετημένα όργανα που έχουν εφαρμόσει εναλλακτικές εκπαιδευτικές καινοτομίες (Παιδαγωγικό Ινστιτούτο) και βέβαια η αρμόδια Δ/ση του ΥΠΕΠΘ.
- Να προηγηθεί ευρεία συζήτηση και προβληματισμός στην εκπαιδευτική κοινότητα ώστε να μην είναι μια αλλαγή που σχεδιάστηκε κεντρικά και απλά προωθείται για υλοποίηση στη βάση.
- Να λάβουμε υπόψη μας ότι για την οποιαδήποτε αλλαγή του θεσμικού πλαισίου απαιτείται βάθος χρόνου, που θα περιλαμβάνει τα στάδια της πιλοτικής εφαρμογής, της αξιολόγησης και επανατροφοδότησης.

Τέλος θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας, ότι μια τέτοια αλλαγή στη διαχείριση του σχολικού χρόνου δεν μπορεί να γίνει αποσπασματικά και χωρίς γενικότερες αλλαγές και επαναπροσδιορισμό του ρόλου του σχολείου στη σημερινή κοινωνία. Θα μπορούσε όμως η Π.Ε. - μέσα (έστω και για μία ώρα) στο Ω.Π. **και όχι περιθωριοποιημένη** - μαζί με τις υπόλοιπες καινοτομίες να συμβάλλουν στην αλλαγή του κλίματος του σημερινού σχολείου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γεωργόπουλος Α. - Τσαλίκη Β., (1993), *Περιβαλλοντική εκπαίδευση*, Gutenberg, Αθήνα.
2. Καλαϊτζίδης Δ. - Ουζούνης Κ., (2000), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη*, Σπανίδης, Ξάνθη.
3. Μπαγάκης Γ. (Επιμ.) (2001), *Εμπειρίες και σκέψεις εκπαιδευτικών για τα Προαιρετικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα*, Μεταίχμιο, Αθήνα.
4. Παπαδημητρίου Β., (1998), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*, Τυπωθείτω, Δαρδανός Γ., Αθήνα.
5. Παρασκευόπουλος Ι. Ν., (1993), *Μεθοδολογία επιστημονικής έρευνας*, Αθήνα, τόμος 2, σελ. 97 - 126.
6. Συμπεράσματα Ομάδων Εργασίας, (2000), *Πανελλήνιο Θεματικό Συνέδριο Π.Ε.: Εμπειρίες και προοπτική της Π.Ε. στην Ελλάδα, Κλειτορία 4-5 Σεπτεμβρίου*, ΚΕΜΕΤΕ – ΟΛΜΕ.
7. Τρικαλίτη Α., (2005), *Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών*, στο συλλογικό τόμο για την Π.Ε., Γεωργόπουλος Α., Gutenberg.
8. Φλογαίτη Ε. (1993), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα.